

Roderick Phillips: Amit Isten összekötött... A válás rövid története

(Osiris könyvtár, Történelem) Osiris, Budapest, 2004. 341 oldal

Roderick Phillips monográfiája a nyugati világ válástörténetét dolgozza fel kronológus rendben a középkortól napjainkig. A nyugati világot (Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Skandinávia és Ausztrália) a közös családjogi és családpolitikai hagyományok, a meghatározó katolikus és protestáns kultúrkör alapján határozza el. A téma időrendi bemutatása mellett helyet kaptak külön tematikus fejezetek is. Az Osiris kiadónál az 1991-es rövidített változat jelent meg, amelyet a szerző az eredeti monográfiájához képest olvashatósabb formában, hivatkozásoktól és lábjegyzetektől mentesen adott közre.

Roderick Phillips témaválasztásának aktualitását is megemlíthetjük. A válás tömeges elterjedése viszonylag új fejleménynek tekinthető, a legtöbb nyugat-európai országban az 1970-es évektől kezdve vált mindennapos gyakorlattá a házasságok törvényes felbontása. A család intézménye a mai napig politikai programok középpontjában áll, a szociális ellátórendszerek támogatásait nagyrészt a családi keretek között élők számára tartják fenn, így a válások elterjedése az egyik legfontosabb társadalmi alapegységet kezdheti ki. A családi intézmény megszűnését vizionálókól a csupán apróbb változásokat kiemelő kutatókig igen sokféle irányban indult meg a válással foglalkozó diskurzus, egyetértés kizárólag a téma fontosságának felismerésében mutatkozik. Roderick Phillips a probléma történeti feldolgozásával értékes „segédkönyvet” kínál a vitázó feleknek.

A családtörténetben a válás intézménye hosszú ideig került témának számított. A 19. század előtt a válások nagyon ritkák, a házasságok összeomlására utaló jelek pedig szórványosak és nehezen feldolgozhatóak, a történészek így többnyire csak érintőlegesen foglalkoztak a témával. A források bizonytalansága rávilágít a fontos különbségre, ami a házasságok megromlása és a válások között húzódik. Phillips egyik lehetséges vizsgálati nézőpontot sem akarja elvetni; fontosnak tartja a bontótörvények ismeretét, de szeretné elkerülni a száraz jogtörténeti összefoglalást. A válások társadalomtörténeti vonatkozásainak ismertetését is könyve egyik alapvető céljaként definiálja, a jogi változások mögött meghúzódó gyakorlatot bemutatva olyan kérdésekre is választ kaphatunk, amelyekből kiderül, hogy mely társadalmi rétegek bonthatták fel házasságaikat, milyen gyakorisággal, miként változtak a válási ráták és legfőképpen, hogy miért került sor a válásra. A monográfia talán legizgalmasabb vállalkozása éppen a válási gyakoriság magyarázatának kísérlete, annak eldöntése, hogy a házasságok növekvő arányú megromlása, vagy a válási processzus liberalizálása vezetett-e a válási ráta hosszú történeti időszakra vetített töretlen növekedéséhez.

A válási ráták vizsgálatához elengedhetetlen követelmény az engedélyezett válás megléte, tehát Phillips a középkori katolikus doktrína ismertetésével kezdi az első fejezetet. A válás kérdésében hosszas harcok után a 13. századra egységesülő

katolikus dogmarendszer szerint az érvényesen megkötött házasságot nem lehetett felbontani, vagyis a válást tiltották egészen a reformáció megjelenéséig. A hangsúly azonban az érvényességen van: ha válásra nem is volt mód, érvényteleníteni lehetett, illetve különélésért is folyamodhattak a házasságok az egyházi hatóságokhoz. Az érvénytelenítés számtalan házassági akadályon alapulhatott, a vérrokonság különböző mértékű – akár hetedízigleni – foka, az illegális szerzett rokonság (valamilyen tiltott szexuális kapcsolat esetén, ha például a férj korábban a feleség nőrokonával létesített szexuális kapcsolatot), az impotencia, a szerzetesi fogadalom, a lelki rokonság (például keresztszülei kapcsolat a két család között) mind érvényteleníthette a házasságokat. Kis közösségekben a rokonsági kapcsolatok kikerülése nehézségekbe ütközhetett, és bár a házasság előtt lehetett mentességet szerezni az egyházi hatóságoktól, több kutató, rámutatva a nyilvánvalóan túlzott előírásokra, az érvénytelenítésben mégis inkább a rejtett válás intézményét látja. Roderick Phillips újabb kutatásokra hivatkozva azonban egyrészt az egyházi hatóságok magatartása miatt cáfolja a „rejtett válás” feltevését, mivel az egyház inkább kockáztatta a vérferőtözést, minthogy az Isten által érvényesen összekapcsolt feleket szétválasztotta volna, másrészt az egyházi házassági iratok feldolgozásából kiderül, hogy az érvénytelenítés nagyon ritka volt, csak elenyésző százalékát érintették a házasságok, de még a házassági ügyeknek is. Ugyancsak rendkívül ritkák voltak a különélésért folyamodó kérelmek (a középkori katolikus dogmák együttélésre kötelezték a házasságokat), például a 14. századi Gentben mindössze a házasságok 0,05%-nál engedélyezték a különköltözést. Három ok szerepelhetett a kérelmekben: a házasságtörés, a kegyetlen bánásmód és az eretnokség. Az egyházi bírók igen szigorúan értelmezték a fentieket, egy esetben például a férj megszurta a feleségét és eltörte egy csontját, a különélést mégis elutasították. A *Bibliából* levezetett felbonthatatlanság dogmája a protestantizmus megjelenésével változott meg, hosszú ideig természetesen csak a protestáns területeken. A protestantizmus ugyancsak a *Bibliára* hivatkozva teljesen átalakította az addigi házassági gyakorlatot, a szexualitáshoz és az érzelmekhez való viszonyt, és érintőlegesen a válást tiltó rendelkezéseken is változtatott. A válás részleges engedélyezése azonban nem vezetett annak elterjedéséhez, a válások száma egészen a 19. század utolsó harmadáig igen alacsony szinten maradt. A reformátorok tanításai a különböző marginális, radikális tanokat hirdető szekták kivételével, nagy hangsúlyt fektettek a házasságra vonatkozó szabályok szigorú betartására, a házasságot pedig – bármilyen paradoxonnak tűnjék ez elsőre – megővni akarták a válás engedélyezésével. A házasságtörés több reformátor érvelése alapján azért lett válóok, mert noha a megfelelő büntetésnek a kivégzést tartották, annak elfogadtatására nem láttak esélyt, így jobb híján maradt a házasság felbontása. Az elhagyás is elterjedt válóokká vált (Luther és Kálvin is elismerte), mert a bűnös magányos életből való szabadulást akarták felkínálni az elhagyott házastársnak. A szexuális együttlét vagy az együttélés megtagadása, a bántalmazás, az egyik házasság fél főbenjáró bűnelkövetése mind – ha változó összetételben és kiterjedésben is – bevett válóokká váltak a protestáns területeken. A katolikus dogmákhoz hasonlóan a protestáns igehirdetők ugyancsak a paráznság elleni orvosságot látták a házasságban, és

az utódnemzést tartották az elsődleges feladatának, mégis (és ezt a válókok bevezetése is mutatja), a házassági kapcsolatokat többre értékelték.

A válások tekintetében tehát két részre szakadt a nyugati világ a protestantizmus elterjedésével: a protestáns államok változóan liberális válókok alapján engedélyezték a házasságok felbontását, a katolikus területeken pedig továbbra is tiltották azt. Egyedüli kivételt Anglia jelentett, ahol a VIII. Henrik uralkodása alatt függetlenedő anglikán egyház fenntartotta a felbonthatatlanság doktrínáját; VIII. Henrik a hagyományos módon, érvénytelenítéssel szabadult meg feleségeitől. Angliában egészen 1670-ig nem engedélyezték a válást, és utána is egy meglehetősen költséges, csak a legfelsőbb rétegeknek elérhető eljárás vált lehetővé. Kizárólag férfiak kérhették a válás kimondását, válókként egyedül a házasságtörés szerepelhetett, és több különböző fórum után egyenesen a törvényhozáshoz kellett folyamodni a házasság legális felbontásáért.

A válás lehetségessé tételével a protestantizmus földcsuszamlásszerű változást idézett elő, amelyhez hasonlót az 1791-es francia bontótörvény a váláshoz kapcsolódó attitűdök terén hozott. A francia forradalom a házasságot polgári szerződéssé nyilvánította, és a szemléletváltás jegyében engedélyezték a válást a katolikus Franciaországban. A korszak protestáns államaiban elfogadott válókokat hiánytalanul átvették, az eljárás nagymértékben egyszerűsödött és megfizethetővé vált, a legjelentősebb újítás azonban a nem vétkeességi alapú váló ok bevezetése volt. A nem vétkeességi alapú váló ok bizonyítási eljárásoktól mentesen, bármelyik fél szándéka szerint felbonthatóvá tette a házasságokat. A törvényi liberalizáció következtében addig sohasem tapasztalt mértékben nőtt a válási kedv. Napóleon hatalomra kerülésével ugyan eltörölték a nem vétkeességi alapú válás lehetőségét, azonban a birodalom és a Code Napoleon terjeszkedésével gyakorlatilag egész Európa megismerte a házasság és a válás polgári intézményét.

A protestantizmus és a francia forradalom nagy változásokat előidéző időszakai után a 19. században a fokozatos liberalizáció volt jellemző a válást elismerő protestáns, illetve az addig ellenálló országok némelyikében is. A törvényi eljárások könnyítése és bírói hatáskörbe rendelése mellett a továbbra is vétkeességi alapú válókok spektrumának kiszélesítése a század utolsó harmadában jelentősen megugrasszotta a válási rátákat. A szigorúbb törvénykezéssel élő, vagy a házasságok felbontásától teljesen elzárkózó országokból jelentős válási migráció indult a liberális elveket megvalósító államokba, amely nemzetközi konferenciák sorát hívta életre. A huszadik század gyors változásaikor, az első világháború, majd a második világháború után ugyancsak gyorsan emelkedő válási ráták nem álltak vissza a „békeidőkben” megszokott szintre, hanem stabilizálódtak, majd újból növekedni kezdtek, elhözva a válás intézményének napjainkat jellemző tömegesedését. A huszadik század második felében pedig a katolikus országok is mind lehetővé tették a házasságok nem vétkeességi alapú felbontását, utolsóként, 1997-ben, Írország is. De mi okozta ezt a nagyarányú válási expanziót, térben és időben egyaránt? A protestantizmus megteremtette a lehetőséget a válásra, a francia forradalom új szemléletet hozott, a 19. század konzervatív, paternalista, a családokat és nőket oltalmazó politikája pedig liberalizálta a válási törvényeket. A lehetőségek megteremtése fontos részét

képezi a válási ráták magyarázatának, azonban ugyancsak a fenti folyamatokban gyökerező házasság iránti elvárások megváltozása a közvetlen kiváltó oka a válásszám növekedésének. Roderick Phillips a kronologikus válástörténet menetét megszakítva két tematikus fejezetben is kitér a házasságok megromlásának és a válásszám növekedésének összefüggéseire. Amellett érvel, hogy a válások száma nem a megromlott házasságok állandó értékét közelíti meg a törvénykezés és az eljárások liberalizációja folytán, hanem olyan történeti modellt vázol fel, amelyben a házastársak változó elvárásaitól függ a házasság tönkremenetelének megítélése, és a válás lehetővé válásával a válásszám többé-kevésbé hűen követi a megromlott házasságok arányát. Természetesen a válási törvények liberalizációja önmagában is hatással volt az elvárások növekedésére, illetve hosszú ideig, legalábbis a 19. század utolsó harmadáig sokaknak egy felismerten tönkrement házasság esetén sem volt lehetőségük a válásra. A fő problémát a házasságokhoz fűződő elvárások és a házasság tönkremenetelével kapcsolatos források bizonytalansága okozza, hiszen míg a válási ráták pontosan megadhatóak, addig az előbbiekről csak közvetve szerezhetünk információkat. Roderick Phillips monográfiája utóbbi problémák ellenére is meggyőzően érvel, a különböző korok és területek válás- és házasságtörténete egységes gondolati körbe ágyazódik.

Kohut Tamás